

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 316.4:64(100)

**СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ
І СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА: УКРАЇНСЬКА
«MULTIPLE PERSONALITY» В КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО «RIGHT OF RESISTANCE»
І РОСІЙСЬКИХ «СМУТЫ И БУНТА»**

**SOCIAL CONFLICTS AND SOCIAL SECURITY:
THE UKRAINIAN «MULTIPLE PERSONALITY»
IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN
«RIGHT OF RESISTANCE» AND THE RUSSIAN
«TROUBLE AND REBELLION»**

Бобіна О. В.,

кандидат історичних наук, доцент, директор,
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова
(Миколаїв, Україна),
e-mail: oleg.bobina@nuos.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-1920-8341>

Шаповалова І. В.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін,
Національний університет
кораблебудування імені адмірала Макарова
(Миколаїв, Україна),
e-mail: ira.shapovalova@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-6781-7697>

Кравчук О. Ю.,

кандидат політичних наук, викладач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін, Національний
університет кораблебудування імені адмірала
Макарова (Миколаїв, Україна),
e-mail: kravchuk@email.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-7802-1934>

Bobina O. V.,

Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor, Director of educational and Research
Institute of Humanities,
Admiral Makarov National University of
Shipbuilding (Mykolaiv, Ukraine),
e-mail: oleg.bobina@nuos.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-1920-8341>

Shapovalova I. V.,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate
Professor of the Department of Social and
Humanitarian Sciences, Admiral Makarov
National University of Shipbuilding
(Mykolaiv, Ukraine),
e-mail: ira.shapovalova@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-6781-7697>

Kravchuk O. Yu.,

Candidate of Political Sciences, Lecturer of the
Department of Social and Humanitarian Sciences,
Admiral Makarov National
University Shipbuilding (Mykolaiv, Ukraine),
e-mail: kravchuk@email.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-7802-1934>

Автори в історичній ретроспективі представляють гене-
зис дослідження понять «соціальний конфлікт» та «соціальна
безпека». Зроблено акцент на тому, що дане дослідження зде-
більшого досяглося завдяки антагоністичним зіставленням
даних понять. Обґрунтовано думку щодо дисфункціональності
та функціональності конфліктів та соціального, зокрема.

Зроблено огляд теорій соціального конфлікту та револю-
цій. Охарактеризовано євроатлантичну та пострадянську
історіографію дослідження безпеки як поняття, детально їх
визначені особливості.

Підкреслено, що в контекстах національної і соціальної
безпеки феноменам конфлікту не було приділено належної ува-
ги. Війни, революції в українській пострадянській науці дослі-
джувались в історичному ракурсі.

Окреслені особливості взаємопорозуміння безпеки і соці-
ального конфлікту в урбанізованому масовому суспільстві, де
вони стають взаємозалежними і займають чільне місце в ре-
альному житті та інтелектуальній традиції.

Розкрито зміст понять «русский бунт», «Європейська ре-
волюція». Подано їх компаративний аналіз.

Ключові слова: соціальний конфлікт, безпека, «смути і
бунт», «русский мир», революція, політична безпека, політич-
на культура, традиція дослідження, влада, держава, принцип
спротиву.

The authors, in historical retrospect, represent the genesis of
the study of the concepts of "social conflict" and "social security".
Emphasis is placed on the fact that this study is largely achieved
through antagonistic comparisons of these concepts. The opinion
about dysfunctionality and functionality of conflicts and social in
particular is grounded.

An overview of social conflict theories and revolutions has been
made. Euro-Atlantic and post-Soviet historiography of security stud-
ies are described as concepts and their specific features are detailed.

It was emphasized that in the context of national and social se-
curity, the phenomena of the conflict were not given due attention.
The wars, revolutions in post-Soviet science were explored in his-
torical perspective.

The features of mutual understanding of security and social
conflict in urban mass society after the Great geographical discov-
eries, where they become interdependent and occupy a prominent
place in real life and intellectual tradition are outlined.

The contents of the concepts "Russian Rebellion", "European
Revolution" are revealed, their comparative analysis is presented.

Keywords: social conflict, security, «turmoil and rebellion»,
«Russian peace», revolution, political security, political culture,
tradition of research, power, state, principle of resistance.

Соціальний конфлікт і соціальна безпека як по-
няття, що відображають реалії соціального життя,
взаємопов'язані, а до середини ХХ століття біль-
шою мірою виступали як антагоністи. Вирази «со-
ціальний конфлікт сприяє соціальній безпеці» і
«соціальна безпека можлива в умовах соціального
конфлікту» можна віднести до певних філософ-
ських протиріч. «Протистояння» конфлікту і без-
пеки (справедливості) фіксуються вже в давньос-

гіпетській історії (папірус «Повчання Гераклеополітанського царя своєму сину царю Мерикаду» (2600 р. до Р. Х.)» і в «Папірусі Іпувера» (1750 р. до Р. Х.) [1].

З середини ХХ століття євроатлантичний світ визнає неможливість «остаточної ліквідації» конфлікту. І прийшов до думки, що конфлікти малої інтенсивності (перш за все соціальні) попереджають конфлікти великої інтенсивності [2]. А отже, дають можливість убезпечити соціальну систему від руйнівних конфліктів, а відтак, і в цілому від руйнації. Остання теза безпосередньо відповідає сутності безпеки: захищеність від насильницьких посягань, здатність системи зберігати стабільність в умовах руйнівних впливів, мінімізація втрат в умовах руйнівних дій. Таким чином, антагоністи стали такими, що доповнюють один одного. Чи не вперше, ідея справедливої державної влади зафіксована шумерською мовою за 2400 років до Р. Х. Цар Шумеру Урукагін «звільнив жителів від небезпеки, обману, грабунку зерна і коштовностей, від вбивства і погрому; він встановив, – щоб сильний не ображав сироту і вдову» [2, с. 139-142].

Мета нашого аналітичного огляду – висвітлити історичний контекст існування феноменів соціального конфлікту і соціальної безпеки в різних спільнотах, і, зокрема, в соціально-політичному житті людини. А також в політичних культурах Європи, Росії і України.

Традиція дослідження соціального конфлікту, соціальної безпеки, війни та революції має значну історію. В євроатлантичному світі ці теми в полі зору інтелектуалів останні сто років. Ми вже наголосили на основному теоретичному висновку дискусії з приводу означених тем: конфлікт, соціальний конфлікт є не завжди дисфункціональним явищем. Кожне суспільство, яке бачить себе не автократичним, може регулювати конфліктогенність свого середовища. Якщо зосереджуватись на крайніх виявах соціального конфлікту – війні і революціях, то вони теж постійно в фокусі досліджень європейських і американських студій. На сьогодні найкращий огляд теорій соціального конфлікту подано у Йорга Россела [3], а останні праці присвячені революціями – це роботи М. Маліа та Д. Голдстоуна [4]. Якщо згадуємо про безпеку, то в євроатлантичній історіографії зосереджуються перш за все на національній безпеці, яка охоплює всі сфери соціального життя. А соціальна безпека в тому контексті, що розуміємо ми, це безпека політичної системи (national security) і безпека особистості (human security). Останнє велике дослідження щодо цих питань з'явилося в 2016 р. [5].

На пострадянському просторі лише Росія має розвинуте концептуально-правове підґрунтя системи безпеки. Звичайно, що в ній головна увага приділяється безпеці державної політичної системи. Безпека особистості (human security) не є особливим пріоритетом. Разом з тим, проблемам, пов'язаним з соціальним конфліктом, приділяється велика увага. За останні два десятиріччя російська політична, соціологічна, філософська наука, психологія, історія збагатились західними концеп-

ціями (завдяки активній перекладацькій роботі, на відміну від України) і власними оригінальними ідеями [6]. Російські дослідники сформулювали як «теорію революції», так і спробували осмислити (вкотре) «смути і бунт» [7].

Дослідники в Україні лише з 1991 р. долучились до традицій аналізу феноменів соціального конфлікту, безпеки і революції. Незважаючи на зрозумілу певну вторинність рефлексії і «школярство» в оволодінні методологією досліджень означених феноменів, окремі висновки можна зробити. Вже у 1993 р. з'являються перші спроби осмислення явища «національної безпеки» [8]. Цей етап закінчується в 2013–2014 рр. І як показали події антикримінальної революції («Революції гідності») і зовнішньої агресії з боку Росії, інтелектуальна рефлексія не попередила провалів в системі національної (політичної, соціальної) безпеки. З 2014 року російська агресія і окупація частини України гібридним російсько-сепаратистським військом, примусили українських дослідників поновому підійти до аналізу феномену соціального конфлікту і соціальної безпеки [9].

На нашу думку, в контекстах національної і соціальної безпеки феноменам конфлікту (війни і революції) не приділялось особливої уваги. Війни, революції в Україні досліджувались, більшою мірою, історичною наукою. Основна увага була зосереджена на подіях 1917–1921 рр. в контексті боротьби за проголошення держави в Україні. Що ж до т. зв. концептуальної рефлексії феномену революції, то можемо назвати лише працю Бевз Т. А. [10]. Осмислення останнього «революційного прориву» тільки починається [11].

Соціальний конфлікт досліджується професіоналами з часів єгипетських жерців. Давньогрецька політична традиція дає зразки інтелектуальних роздумів про політичні конфлікти. Так, Аристотель в 5-й книзі своєї «Політики» розглядає політичний конфлікт в крайній формі – державного перевороту. В тій же праці Аристотель розмірковує про справедливі війни [12].

З розвитком централізованої держави кристалізуються ідеї, виголошуються певні принципи політичної безпеки. Чи не першим відомим європейському праву прецедентом у визнанні феномену політичної (державної) безпеки стає Lex (crimen) Laesae maiestatis (Закон про образу величі римського народу, 103 р. до Р. Х.) [13]. Цей закон визначав злочини, які сучасною мовою, можна кваліфікувати як державну зраду чи замах на існуючий державний лад.

Християнство, як ідеологічна доктрина, вперше зробило спробу об'єднати принципи безпеки, які укріплювали державу, з принципом справедливості, який обґрунтував ідею спротиву державній владі. Починаючи з часів Аврелія Августина (354–430), коли визнавали земну владу «владою від Бога», християнство заявляло про необхідність існування в «земному граді» справедливості і законності [14]. Таким чином, і «підкорення», і «справедливість і законність» залежали від Бога. За часів розвинутого середньовіччя повертаються

до теми співвідношення безпеки держави, справедливості, права на спротив Дж. Солсбері, Т. Аквінського; в політичній практиці «комунальних революцій» в містах Італії. Т. Аквінський надав праву на спротив непростого Божого обґрунтування, але й обґрунтував за допомогою світської логіки. Влада на землі має виконувати свої очевидні обов'язки – піклуватись про підданих, допомагати їм сформувати безпечні умови життя. Якщо вона цього не робить, то ця влада є несправедливою. Адже справедливість – це управління відповідно до закону і користі, яка витікає із сумісного проживання. Якщо такої справедливості не існує, виникає право на спротив. Політична практика середини XIII ст. вже мала зразки фіксованого права на спротив у «Великій хартії вольностей» англійського короля Іоанна Безземельного (1215) і «Золотій буллі» угорського короля Андраша II Хрестоносця (1222). Приблизно від цього часу почав використовуватись термін «*jus resistendi*». Зрозуміло, що це право відвоювали собі не широкі верстви, а лише нобілі, від яких залежав правитель.

Наступний етап розвитку ідеї справедливості та ідеї спротиву пов'язаний з часами Нової історії, боротьби протестантів за свої права. В одному з своїх памфлетів (1579) протестанти стверджують: «Якщо тиран настільки сильний, що його можна повалити лише силою зброї, представники народу можуть закликати народ взяти зброю...» [15]. Розмірковують про суверенітет народу, тиранію і спротив Франциско Суарес, Хуан де Маріанна, Гуго Гроцій. В XVIII ст. позиції прихильників *jus resistendi* посилюються ідеями І. Бенґама, Т. Гобса, Д. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо. Швейцарський юрист Е. Ваттель сформулював принцип пропорційності в протистоянні беззаконню. Ідея боротьби з владою була знайома і українцям, які стикалися з практикою польського «*prawo orozu*» і «*prawo rokosz*».

Теоретичні роздуми XVII–XVIII ст., революції XVII–XVIII ст. призвели до юридичної, правової фіксації принципу спротиву в Декларації незалежності США (1776) і Конституції Франції. Право на спротив владі (*government*) зафіксоване в преамбулі Декларації незалежності США. В українському і московському перекладі цього документу використані такі терміни як «право змінити або знищити», «відновити свої права», «зобов'язані скинути такий уряд» [16].

Американський «Білль про права» (*Bill of Rights*), внесений в Конгрес США 25.09.1789 р., зафіксував право громадян зберігати і носити зброю (друга поправка) [17]. Ця поправка стала матеріальною силою, що забезпечила принцип спротиву і право на повстання зафіксовані в Декларації незалежності США (4.07.1776). Це поправка гарантувала і певну безпеку, перш за все особі, а також її власності. Як бачимо, безпека стосувалась перш за все громадян і обмеження держави.

Декларація прав людини і громадянина (*Declaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*, 1789) [18] ще докладніше обґрунтувала право на спротив. Для дослідників права на спротив у фран-

цузькій Декларації важливі й інші положення: «мета кожного політичного союзу – забезпечення природних невід'ємних прав людини: свобода, власність, безпека і спротив гнобленню (п. 2); пункт 4: «Свобода – це можливість робити все, що не приносить шкоди іншому»; пункт 9: «Кожен вважається невинуватим». До того часу поки не встановлене зворотнє, і в разі затримання всяка надзвичайна суворість, яка не викликана необхідністю затримання, повинна суворо каратися законом»; пункт 11: «Вільне висловлювання думок і поглядів є найцінніше право людини»; пункт 12: «Забезпечення прав людини і громадянина вимагає застосування збройних сил ...» [19]. Французька практика конституційного процесу в умовах революції важлива тим, що, крім утвердження права на спротив, зафіксованого в Декларації прав і свобод людини і громадянина (1789), в пізніших конституційних актах (т. зв. «жирондистська» і «якобінська» декларації) розкривається поняття гноблення (пригноблення). Це докладно висвітлив в своїй популярній праці Ф. Люшер [20, с. 367–368]. Три революції: в Нідерландах (1566–1609, 1621–1648), в Англії (1640–1660, 1668–1698) і у Франції (1789–1799), війна / революція в США дали яскраві зразки реалізації права на спротив. Таким чином, в XIX столітті це право – привілея трансформується в право кожного, в право індивіда і суспільства.

До кінця XIX століття в трьох найрозвинутіших країнах: Британії, США, Франції склалась традиція соціального спротиву державі і державним елітам. Ця традиція сформувала особливий стиль життя, особливі характеристики: як особистісні (індивідуальні риси), так і соціальні характеристики (притаманні суспільству характеристики). Найвищим виявом соціального конфлікту в XIX столітті стали революції. Це століття зробило революцію «звичайною справою». І вже до кінця XIX століття сформувалась європейська традиція революції як форма передачі соціального досвіду, ідей, звичок, соціальних норм, манера поведінки, що передаються із покоління в покоління. Політична традиція стоїть в одному ряду з такими феноменами як політична свідомість, соціальна пам'ять, політична культура. Характерно з цього погляду стала робота відомих французьких революційних синдикалістів Еміля Пато і Еміля Пуже «Як ми здійснимо революцію» (1909), що була видана російською мовою в 1911 р. (передмова П. Кропоткіна), а потім в 1920 р. [21]. Суть роботи: революція може здійснитись в будь-який момент, до революції треба бути готовим завжди, революція повинна мати свій план і відбуватись у певній послідовності – «за розкладом». Попередні праці Г. Тарда і Г. Лебона з аналізом ментальності натовпу і революції стоять в цьому ж ряду.

Особлива традиція конфлікту склалась в США. Характерними особливостями цієї традиції і ментальності є визнання можливості і навіть справедливості конфлікту, наявність груп і лідерів, які не лише готові очолити конфлікт, а і взяти відповідальність на себе.

З часів Великих географічних відкриттів (XV ст.) і швидкої урбанізації Західна Європа починає свій шлях до масового суспільства. Невід'ємною рисою масового суспільства стає постійне збільшення кількості соціальних конфліктів, зростає їхня інтенсивність. Внутрішні конфлікти (аж до революцій), внутрішні і зовнішні війни актуалізують і міксують феномен політичної безпеки та соціального конфлікту. Безпека і соціальний конфлікт стають взаємозалежними і займають чільне місце в реальному житті та інтелектуальній (науковій) традиції. Т. Гоббс, Б. Спіноза, Г. Гроцій стоять біля витоків аналізу феномену безпеки. Безпека в XVII–XVIII століттях пов'язувалась з правами особи, її протистояння державній машині.

В XIX столітті вперше в Британії поступово формується нове розуміння безпеки, яке пов'язане з безпекою держави і в державі. Адже саме Британія стає найбільш урбанізованою країною з переважанням міським населенням. Таким чином, до кінця XIX століття можемо стверджувати, що євроатлантичний світ перестав боятися внутрішніх конфліктів. Звичайно, що світові війни, які відбулись в Європі нагадали про хиткість безпеки. Але саме страхом перед війною і спробою залагодити конфлікт можемо пояснити «миротворчі» зусилля західних демократій стосовно Гітлера в середині XX ст., СРСР (1956, 1968) і стосовно Путіна в 2008 і 2014 роках. Європа перестала боятися революції, але боїться війн.

Цій євроатлантичній традиції протистоїть на євразійському просторі традиція московсько-руської «смути и бунта» і «священной, отечественной, справедливой войны за Русь-Матушку».

На нашу думку, «русский бунт» відбувається в умовах несвободи, в умовах відсутності постійного, повсякденного досвіду спротиву державі, державній системі. А саме спротив завжди був невід'ємною рисою європейської історії (принаймні з XI–XIII ст.). Більше того, для євроатлантичного світу влада політична не є священною і сакральною, вона давно деміфологізована. Ні англійський, ні французький король, незважаючи на страту, не стали великомучениками католицької чи англіканської церкви. Натомість, для більшості населення Центральної Росії – «власть – от Бога, священная, сакральная, защитница; царь добрый, а бояре – плохие» [22] і т. ін. Населення Центральної Росії з часів утворення централізованої держави (XVI ст.) мали можливість пасивного спротиву: втечі на Південь (р. Дон, українське Причорномор'я – Херсон, Миколаїв, Одеса) або на Схід (Заволжя, північний Казахстан, Сибір). Можливо, сільське населення могло довше терпіти несвободу. Крім того, на рівні общини побудова практика, пом'якшувала соціальні суперечності: податок платили від «мира», в рекрути віддавали за жеребом або розбишак; жили бідно, але ніхто не вмирав від голоду; а земля «го-сподская» або «от Бога».

«Русский бунт» і в XX ст. – це більшою мірою селянський спротив. «Селянський бунт» в Європі закінчився спротивом революції в Вандеї. З того часу європейські революції – це революції по-

стійного зростаючого пролетаріату. І, навіть, реконструкція вузьких вуличок Парижу, які були зручні для побудови барикад, в широкі центральні проспекти за часів Луї Бонапарта (1808–1873) не зупинила Паризьку комуни. Міський пролетаріат Європи підтримувався міською інтелігенцією, яка розуміючи жахливі наслідки революції, завжди підтримувала «спротив», власне ідею спротиву. Тому природним союзником європейського пролетаріату завжди було студентство, а в російській революції XX ст. (1905–1907, 1917–1921, кінець 30-х рр.) – селянство. Більшовики-комуністи в умовах громадянської війни стали для селян «меншим злом». Але Й. Сталін, розуміючи «підступність селянства», в 1928–1933 р. почав нову війну з ним. І лише зараз із архівів «НКВД–КГБ» ми дізнаємось про чисельні селянські виступи тих часів.

Відповідно, «русский бунт» – це виступ, який обгрунтовується не модерними ідеологіями, а ілюзіями і сподіваннями на «доброго царя-батюшку», звинуваченнями в бік поганих бояр і чиновників, які говорять неправду про «волю» (1861 р.), «перегибами на местах» і т. ін. А значить і модернізаційно-реформістський потенціал «русского бунта» менш раціональний і пов'язаний не з жорсткими технологіями капіталізму, а міленаристсько-есхатологічними ідеями «царства справедливости, царства божьего, всемирной республики советов, всемирной республики коммунаров», а в XXI столітті – ідеями «русского мира».

Через це цікаво порівняти американську і французьку революції, які проголосили не лише «свободу, рівність, братерство», а і невід'ємність права власності як природного права. В цьому сенсі стає зрозумілим ірраціональність – радикалізм ідей В. Леніна і Й. Сталіна («воєнний комунізм», «колгоспне будівництво», «ГУТАБ»). Ми вважаємо, що «русский бунт» більшою мірою персоналізований і автократичний. Повинен бути «вождь», а не просто лідер чи лідери. Для революції, зокрема європейської революції, не існує авторитетів. Це підтверджено не смертю Якова чи Людовика, а боротьбою лідерів французьких революцій від кінця XVIII до XIX ст. «Бунт», на нашу думку, має зруйнувати історію і традицію. Натомість європейські інтелектуали після французької революції кінця XVIII ст. завдяки консервативній ідеології зрозуміли неможливість «розірвати» історію і традицію, і почали обговорення ідеї політичної культури суспільства. І, таким чином, революція – це унікальний «продукт», «витвір» конкретного суспільства з відповідною політичною культурою.

«Європейська революція» може бути не менш кривавою, ніж «русский бунт». Але вона дає зразки «оксамитових революцій», «кольорових революцій», «квіткових революцій», «мережєвих революцій» і постійного масового соціального спротиву. «Європейська революція» передбачає т.зв. відкладені наслідки. Впливи революції виявляються не через миттєвий ефект. Політичні революції в Європі мають позитивні наслідки в розширенні прав, свобод, самореалізації. «Русский бунт» передбачає швидкі наслідки, адже простіше поставити «до-

брого царя», ніж чекати, і, працювати над трансформацією традиційних соціальних інститутів, формуванням нових соціальних інститутів, традицій і практик. «Русский бунт» – біг по колу, з незмінними циклами «неволя – бунт – воля – неволя – бунт ...». «Русский бунт» продукує сам себе. «Європейська революція» може продукувати нові ідеї.

Саме тому російська влада і велика частина т.зв. російської еліти бояться саме «бунту-революції». Натомість російська політична культура ніколи не боялась війни. Держава, яка є сакральним елементом в московській політичній культурі, завжди веде «правильні» війни. Це підтверджується політичною культурою сучасної російської правлячої верхівки. Так сумно відомий В. Сурков заявив про терористів, які захопили владу в окремих районах Донецької і Луганської областей таке: «Їх не потрібно, звичайно, ідеалізувати. Різних людей війна притягує. Війна – справа каламутна, муторна. Але потрібна» [23]. Таким чином, – «Війна потрібна». Держава і правитель в політичній культурі Москви мають право на будь-яку війну. Війна як політичний феномен – невід’ємна риса політичної культури Російської імперії, СРСР і Російської імперії 2.0. Революція, будь-який інший внутрішній конфлікт для московської політичної культури, в порівнянні з війною, більш небезпечна. Як зазначив відомий російський інтелектуал-націоналіст Іван Ільїн, «русська революція – це катастрофа, злочин, безумство, в порівнянні з яким смута – ніщо» [22]. Держава і правитель не може визнати і допустити внутрішніх конфліктів. В цьому вбачаємо слабкість євразійської політичної культури відповідно до Російської імперії та сучасного Китаю.

Цілком логічно виникає питання про те, де знаходяться Україна, які принципи політичної культури поділяє соціум і політична верхівка «наймолодшої демократії» Європи.

«Українська» політична культура, на нашу думку, заявила про себе в кінці XVI – початку XVII ст. А певні сталі риси цієї культури виявились в бунті Б. Хмельницького, який переріс у війну і першу українську революцію. Повстання козаків кінця XVI – початку XVII ст. типові «бунти и смуты» невдоволених. Вони (повсталі) шукали «справедливого» короля, змінювали вождів, торгувались з польською верхівкою за свої вузько-соціальні привілеї, шантажували польську верхівку турецьким султаном і московським царем. Невдоволеність черговими домовленостями провокувала нові козацькі бунти, які навряд чи обумовлювались ідеєю соціальної справедливості в суспільстві. Виступ Б. Хмельницького в своїх початках мав «емоційну» основу. Адже спроба раціонального вирішення суперечки з поляком-можновладцем / державцем зазнала краху через корупційну судову систему Речі Посполитої. Самі поляки дивились на виступ Б. Хмельницького як на черговий козацький бунт, який порушив «золотий спокій» на кресах. Лише згодом, до кінця 1648 р., Б. Хмельницький розуміє, що в силу різноманітних причин, що його виступ виходить за межі бунту. Він формулює програму перетворення Речі Посполитої із держави двох народів в державу

трьох народів. Ця програма свідчить про інтелектуальну, національну рефлексію. Відповідним чином, вже ця державницька програма має базуватись не лише на масовому військовому героїзмі козацтва і селянства. Разом з тим цій раціонально-революційній програмі протистоїть демократично-охлократична, хоробро-отаманська діяльність ряду соратників Б. Хмельницького. Підняти бунт проти гетьмана особливо в умовах Руїни було нескладно. Цим завжди користувалася Польська і Московська держави, використовуючи амбіції, притязання і жадобу до влади української верхівки.

В 1917–1921 рр. українські міські інтелектуали М. Грушевський, В. Винниченко, С. Єфремов, С. Петлюра, Є. Чикаленко, Д. Дорошенко намагались робити українську революцію за «правилами європейської революції», за правилами європейської соціал-демократії: вели внутрішньо партійні і міжпартійні перемовини, відкладали на потім невідкладні рішення, виходили з урядів, і продукували урядові кризи, боролись з «диктатом» (від М. Грушевського до П. Скоропадського і С. Петлюри). Але зіткнулись з жорсткою реальністю ультиматумів комуністичних Леніна, Троцького, Сталіна. А у внутрішній політиці з «отаманщиною» і селянським рухом Н. Махно.

В 2013–2014 рр. «європейські романтики» зіткнулись з феноменом Сашка Білого і Володимира Парасюка, а «європейські циніки» з феноменом Міхеїла Саакашвілі.

Висновок можна зробити такий: українські революції поєднують в собі, в силу історичних причин, як елементи потенційно-прогресивних соціальних революцій, так і елементи «безсистемного бунту». Можемо назвати, з певними застереженнями, це явище національною «політичною шизофренією» – розщепленням політичної свідомості. Для виходу з цієї ситуації потрібно досліджувати українську традицію соціального конфлікту і революції зокрема, формулювати нові практики соціального спротиву і закріплювати їх в масовій свідомості.

Список використаних джерел

1. Струве В. В. ред., 1950. *Хрестоматія по історії древнього мира: в 3-х т. Т. 1 Древний восток*. Москва: Учпедгиз.
2. Козер Л. 2000. *Функции социального конфликта*. Москва: Идея-Пресс.; Дарендорф Р. 2002. *Современный социальный конфликт. Очерк Политики свободы*. Москва: РОССЭН.
3. Oxford University Press, 2013. *Rössel Jörg. Conflict Theory* [online] Available at: <<https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0035.xml>> [Accessed 21 April 2020].
4. Malia Martin. 2006. History's Locomotives: Revolutions and the Making of the Modern World. *The American Historical Review*, 112 (4), pp. 1120-1122.; Goldstone, Jack A. 2014. *Revolutions: a very short introduction*. New York: Oxford University Press.
5. Ammerdown Group. 2016. *Rethinking security: A discussion paper*.
6. Прошанов С. Л., 2007. *Становление социологии конфликта в России теоретико-методологические и институционально-организационные основы*. Доктор наук. Российский государственный социальный университет.

7. Булдаков В. П. 2010. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия. Москва: РОС-СПЭН.; Завалько Г. А. 2005. Понятие «революции» в философии общественных наук: проблемы, идеи, концепции. Москва: Ком Книга.; Марченя П. П. 2014. Смутные поиски России: смута в контексте россиеведения. Вестник Московского университета МВД России, 9, с. 213-215.; Вартумен А. А., Ильинская С. Г., Федорова М. М. ред. 2015. *Революции как концепт и событие: монография*. Москва: ООО «ЦИУМиНА».; Соловей В. Д. 2007. *Смысл, логика и форма русских революций*. Москва: АИРО-XX.; Шепелева В. Б. 2005. *Революциология. Проблема предпосылок революционного процесса 1917 года в России (по материалам отечественной и зарубежной историографии): учебное пособие*. Омск: ОМГУ.
8. Маслова-Лисичкина Н., Бодрук О. С., Вродий В. О., Гончаренко О. М., Горелов М. Е., Лисицин Е. М. 1993. *Национальная безопасность Украины: история и современность*. Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України.; Косовцов В. О. 2000. *Национальная безопасность Украины: теория, реальность, прогноз*. Київ: Центр міжнародної безпеки і стратегічних студій.; Шипілова Л. М. 2007. *Порівняльний аналіз ключових понять і категорій національної безпеки України*. Кандидат наук. Рада національної безпеки і оборони України, Інститут проблем національної безпеки.
9. Мартинюк В. ред. 2018. *Гібридні загрози України і суспільна безпека. Дослід ЄС і Східного партнерства*. Київ: Центр глобалістики «Стратегія ХХІ».
10. Бевз Т. А. 2012. *Феномен «революція» у дискурсах мислителів, політиків, науковців*. Київ.
11. Дискурс революції гідності: зміст, структура, методологія дослідження: круглий стіл «Філософської думки». 2016. *Філософська думка*, 4.; Революція: принципи надії: круглий стіл «Філософської думки». 2017. *Філософська думка*.
12. Новгородцев А. Г. 2006. Тема конфликта в политических трактатах Платона и Аристотеля. *Вестник Орловского университета*, 3, с. 50-51.; Исаев Б. А. 2015. Древнегреческие историки и философы о сущности демократии, ее конфликте с тиранией и олигархией и современный взгляд на этот процесс. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология*, 4, с. 85-95.
13. Щеголев А. В. 2000. *Закон об оскорблении величия в политической истории Рима: I в. до н. э. – I в. н. э.* Кандидат наук. Российская академия наук.
14. Федотенков Е. С. 1999. *Социально-политические взгляды Аврелия Августина*. Кандидат наук. Ставропольский государственный университет.
15. Погребняк С. П., Уварова Е. А., 2013. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека). *Право і громадянське суспільство*, [online] 2, с. 4-61. Режим доступу: <<http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-3-2013/item/102-soprotivlenie-ugneteniyu-vosstanie-revolutsiya-teoretiko-pravovoj-analiz-v-svete-doktriny-prav-cheloveka-pogrebnyak-s-p-uvarova-e-a>> [Дата звернення 31 березня 2020].
16. Громадянська освіта, 1999. *Декларація незалежності*. [online] Доступно: <<http://osvita.khpg.org/index.php?do=print&id=946555693>> [Дата звернення 21 Квітня 2020].
17. Державний департамент США. Бюро міжнародних інформаційних програм. *Біль про права*. [online] Посольство Сполучених Штатів Америки. Режим доступу: <<http://photos.state.gov/libraries/adana/30145/publications-other-lang/UKRAINIAN.pdf>> [Дата звернення 31 березня 2020].
18. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії, 2019. *Декларація прав людини і громадянина*. [online] (Останнє оновлення 20 вересня 2019) Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Декларація_прав_людини_і_громадянина> [Дата звернення 31 березня 2020].
19. Адо А. В. 1990. Конституция Франции 24 июня 1793 г. В: А. В. Адо, ред. *Документы истории Великой французской революции. Т. 1*. Москва: Издательство Московского университета. с. 216-227. [online] Режим доступу: <<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1793.htm>> [Дата обращения 31 марта 2020].
20. Люшер Ф., Боботов С., ред. 1993. *Конституционная защита прав и свобод личности*. Москва: Прогресс, Универс.
21. Пато Э., Пуже Э. 2011. *Как мы совершим революцию*. Москва: URSS.
22. Ильин И. А. 2017. Русская революция как катастрофа, преступление и безумие. В: И. А. Ильин. *Национальная Россия. Наши задачи*. Москва: Эксмо. с.368.
23. Украинская правда, 2020. *Сурков заявил, что «Украины немає» і що для Донбасу бути в ній – «припинення»*. [online] (Останнє оновлення 20 лютого 2020) Режим доступу: <<https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/26/7241702/>> [Дата звернення 31 березня 2020].

References

1. Struve V. V. red. 1950. *Hrestomatiya po istorii drevnego mira: v 3-h t.T. 1 Drevniy vostok*. Moskva: Uchpedgiz.
2. Kozher L. 2000. *Funktsii sotsialnogo konflikta*. Moskva: Ideya-Press.; Darendorf, R. 2002. *Sovremenniy sotsialnyy konflikt. Ocherk Politiki svobody*. Moskva: ROSSEN.
3. Oxford University Press, 2013. *Rössel Jörg. Conflict Theory* [online] Available at: <<https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0035.xml>> [Accessed 21 April 2020].
4. Malia Martin. 2006. History's Locomotives: Revolutions and the Making of the Modern World. *The American Historical Review*, 112 (4), pp. 1120-1122.; Goldstone, Jack A. 2014. *Revolutions: a very short introduction*. New York: Oxford University Press.
5. Ammerdown Group. 2016. *Rethinking security: A discussion paper*.
6. Proshanov S. L. 2007. Stanovlenie sotsiologii konflikta v Rossii teoretiko-metodologicheskie i institutsionalno-organizatsionnye osnovy. Doktor nauk. Rossiyskiy gosudarstvennyy sotsialnyy universitet.
7. Buldakov V. P. 2010. Krasnaya smuta. Priroda i posledstviya revolyutsionnogo nasiliya. Moskva: ROSSPEN.; Zavalko G. A. 2005. Ponyatie «revolyutsii» v filosofii obshchestvennykh nauk: problemy, idei, kontseptsii. Moskva: Kom Kniga.; Marchenya P. P. 2014. Smutnye poiski Rossii: smuta v kontekste rossievedeniya. Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii, 9, s. 213-215.; Vartumen A. A., Ilinskaya S. G., Fedorova M. M. red., 2015. Revolyutsii kak kontsept i sobytie: monografiya. Moskva: ООО «TsIUMiNA».; Solovey V. D. 2007. Smyisl, logika i forma russkikh revolyutsiy. Moskva: AIRO-HH.; Shepeleva, V. B. 2005. Revolyutsiologiya. Problema predposylok revolyutsionnogo protsesssa 1917 goda v Rossii (po materialam otechestvennoy i zarubezhnoy istoriografii): uchebnoe posobie. Omsk: OMGU.
8. Maslova-Lisichkina N., Bodruk O. S., Vrodly V. O., Goncharenko O. M., Gorelov M. E., Lisitsin E. M. 1993. *Natsionalna bezpeka Ukraini: Istoriya i suchasnist*. Kyiv: Institut svitovoi ekonomiki i mizhnarodnih vidnosin NAN Ukraini.; Kosovtsov V. O. 2000. *Natsionalna bezpeka Ukraini: teoriya, realnist, prognoz*. Kyiv: Tsentr mizhnarodnoi bezpeki i strategichnih studiy.; Shipilova L. M. 2007. Porivnyalnyi analiz klyuchovih ponyat i kategoriy natsionalnoyi bezpeki Ukraini. Kandidat nauk. Rada natsionalnoyi bezpeki i oboroni Ukraini, Institut problem natsionalnoyi bezpeki.
9. Martynuk V. red. 2018. *Ghibrydni zagrozy Ukrainy i suspilna bezpeka. Doslid ES i Shkhdnogho partnerstva*. Kyiv: Centr globalistyky «Strateghiya KhKh».
10. Bevez T. A. 2012. Fenomen «revoluciya» u dyskursakh myslyteliv, politykiv, naukovciv. Kyiv.

11. Dyskurs revoluciya ghidnosti: zmist, struktura, metodologhiya doslidzhennya: krughlyj stil «Filosofskoi dumky». 2016. Filosofska dumka, 4; Revoluciya: pryncypy nadii: krughlyj stil «Filosofskoi dumky». 2017. Filosofska dumka.

12. Novgorodtsev A. G. 2006. Tema konflikta v politicheskikh traktatah Platona y Aristotelya. Vestnik Orlovskogo universiteta, 3, s. 50-51; Isaev B. A. 2015. Drevnegrecheskie istoriki i filosofyi o suschnosti demokratii, ee konflikte s tiraniy i oligarhiy i sovremennyy vzglyad na etot protsess. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Filosofiya i konfliktologiya, 4, s. 85-95.

13. Schegolev A. V. 2000. Zakon ob oskorblenii velichiya v politicheskoy istorii Rima: I v. do n. e.

14. Fedotenkov E. S. 1999. Sotsialno-politicheskie vzglyady Avreliya Avgustina. Kandidat nauk. Stavropolskiy gosudarstvennyy universitet.

15. Pogrebnyak S. P., Uvarova E. A. 2013. Soprotivlenie ugneteniyu. Vosstanie. Revolyutsiya (teoretiko-pravovoy analiz v svete doktriny prav cheloveka). 1. Право і громадянське суспільство, [online] 2, с. 4-61 Rezhym dostupu: <<http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-3-2013/item/102-soprotivlenie-ugneteniyu-vosstanie-revolutsiya-teoretiko-pravovoy-analiz-v-svete-doktriny-prav-cheloveka-pogrebnyak-s-p-uvarova-e-a>> [Data zvernennja 31 bereznja 2020].

16. Ghromadyanska osvita, 1999. Deklaraciya nezalezhnosti. [online] Dostupno: <<http://osvita.khpg.org/index.php?do=print&id=946555693>> [Data zvernennja 21 Kvitnya 2020].

17. Derzhavnyj departament SShA. Buro mizhnarodnykh informacijnykh proghram. Bill pro prava. [online] Posolstvo Spoluchenykh Shtativ Ameryky. Rezhym dostupu: <<https://photos.state.gov/libraries/adana/30145/publications-other-lang/UKRAINIAN.pdf>> [Data zvernennja 31 bereznja 2020].

18. Material z Vikipedii – vilnoi encyklopedii, 2019. Deklaraciya prav ludyny i ghromadyanyna. [online] (Ostanne onovlennja 20 veresnya 2019) Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Deklaraciya_prav_ludyny_i_ghromadyanyna> [Data zvernennja 31 bereznja 2020].

19. Ado A. V. 1990. Konstitutsiya Frantsii 24 iyunya 1793 g. V: A. V. Ado, red. Dokumentyi istorii Velikoy frantsuzskoy revolyutsii. T. 1. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta. S. 216-227. [online] Rezhim dostupu: <<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1793.htm>> [Data obra-scheniya 31 marta 2020].

20. Lyusher F., Bobotov S., red. 1993. Konstitutsionnaya zaschita prav i svobod lichnosti. Moskva: Progress, Univers.

21. Pato E., Puzhe E. 2011. Kak my sovershim revolyutsiyu. Moskva: URSS.

22. Ilin I. A. 2017. Russkaya revolyutsiya kak katastrofa, prestuplenie i bezumie. V: I. A. Ilin. Natsionalnaya Rossiya. Nashi zadachi. Moskva: Eksmo. s. 368.

23. Ukraynskaya pravda, 2020. Surkov zayavyv, shho «Ukrainy nemaє» i shho dlya Donbasu buty v nij – «prynyzhennja». [online] (Ostanne onovlennja 20 lutogho 2020) Rezhym dostupu: <<https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/26/7241702/>> [Data zvernennja 31 bereznja 2020].